

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

4. 1/2 1/2

Հրատարակութիւն Վեցրորումբան Դրամատաւանցի

ԿՐՕՆԻԴԱՍԱԳԻՐՔ

ԵՐՐՈՐԻ ՏԱՐՈՒԱՅ ՈՒՍՈՒՄՆ

Հայոց Եկեղեցական-ճիտական ուսումնարանների համար

ԵՐՐՈՐԻ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(Փոփոխած նոր ծրագրի համեմատ):
ԱՂԽԱՏԱՍԻՐԵՑ ԳԻՒՑ ՔԱՅԱՆԱՅ ԱՂԱՆԵԱՆՑ

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

ՏՊԱՐԱՆ «ԱՐՕՐ» Տ. ՆԱԶԱՐԵԱՆՆ

Յօշոյին, Կր. և Քաղաքային, փող. տանիք:

1890

Գրքն է 25 կուս:

ԿՐՕՆԻ ԴԱՍԱԳԻՐՔ

ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐՈՒԱՅ ՈՒՍՈՒՄՆ

ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ-ԾԽԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆՆԵՐԻ
ՀԱՄԱՐ

281.6

Ա

ԵՐՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(Փոփոխած նոր ծրագրի համեմատ):

ԱՂԽԱՏԱՄԻՐԵՑ

ԳԻՒՑ ՔԱՀԱՆԱՅ ԱՂԱՆԵԱՆՑ

Թ Ի Փ Լ Ի Ս

ՏՊԱՐԱՆ «ԱՐՐՈՐ» Տ. ՆԱԶԱՐԵԱՆՍԻ
ԳՕԵՂԻՑ, ԿՐ. և ՔԱՐԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ:

1890

A II 3063

1890

1890

1890

1890

(1890)

Дозволено цензурою, Тифлиси, 1890 г., 18-го Января

Тип. „Арогъ“ Т. Я. Назарьянъ, угол. Галовин. пр. и Варятин. ул.

1890

1890

1890

1890

Հ Ի Ա Մ Ա Ն Ա Ի

S. S. ՄԱԿԱՐԱՅ Ա.

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍՒ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ

Յ Ա Ն Կ

ՄԱՍՆ Ա.

ԵՐԳԵՐ ԵՒ ՇԱՐԱԿԱՆՆԵՐ

Օրհնութիւն հրեշտակաց.

Տաղ ջրօրհնեաց.

Տեառնընդառաջի.

Շարական ծաղկապարզի.

Մեծ ուրբաթի.

Մեծ շաբաթի.

Համբարձման.

Հողեգայտան.

Ս. Խաչի վերացման.

Ս. Թարգմանչաց.

Ս. Սանդուխտ Կուսի.

Ս. Սահակ հայրապետի.

Ս. Ղևոնդեանց քահանայից.

Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի.

Շողակաթի ս. Էջմիածնի:

ՄԱՍՆ Բ.

Տ Օ Ն Ե Ր

Քրիստոսի սլաճառակերպութիւնը:

Վերաիփոխումն ս. Աստուածածնի:

Ս. Թադէոս և Բարդուղիմէոս.

Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի.

Հուլիսիմեան և Գայիանեան սուրբ կոյսեր.

Տօն սրբոյ Էջմիածնի.

Տօն Վարազայ սրբոյ խաչի.

Երևումն սուրբ խաչի.

Մեծն Ներսէս.

Ս. Սահակ և Մեսրոպ թարգմանիչներ.

Ս. Ատովմեանք.

Ս. Վարդանանք.

ՄԱՍՆ Գ.

Նկեղեցի կամ տաճար.

Տաճարի ձևք.

Տաճարի մասերը.

Նկեղեցական անօթներ.

Նկեղեցական զգեստներ և զարդեր.

Նկեղեցական սուրբ գրքեր.

ՄԱՍՆ Ա.

ԵՐԳԵՐ ԵՒ ՇԱՐԱԿԱՆՆԵՐ

ա.

ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ ՆՐԵՇՏԱԿԱՑ.

Փառք 'ի բարձունս Աստուծոյ, և յերկիր խաղաղութիւն 'ի մարդիկ հաճութիւն: Եւ օրհնութիւն քեզ 'ի բարձունս, օրհնեալ ես Տէր Աստուած մեր. օրհնեմք զքեզ և զովեմք զքեզ: Խոստովանիմք Տէր զքեզ և երկիրպագանեմք քեզ. փառաւորեմք զքեզ. զոհանամք Տէր զքէն վասն մեծի փառաց քոց: Տէր թագաւոր սուրբդ երկնային, Աստուած և Հայր ամենակալ: Տէր և Որդի Հօր միածին Յիսուս Քրիստոս և սուրբ Որդի Տէր Աստուած Գառն Աստուծոյ և Որդի Հօր: որ առեր զմերս 'ի կուսէն: Ողորմեցար, բարձեր զմեզս աշխարհի. և արդ ընկալ զաղաչանս մեր: Սուրբդ որ նստիս

ընդ աջմէ Հօր ողորմեաց մեզ: Զի դու միայն
սուրբ, դու միայն բարձրեալ ես, դու միայն
Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս: Տէր և Հոգիդ
Սուրբ՝ որ 'ի փառս Աստուած ընդ Հօր. ամէն:

Բ.

ՏԱՂ ԶՐՕՐՀՆԵԱՅ

Ով զարմանալի. խորհուրդ այս մեծ
յայտնեալ. արարիչն Աստուած 'ի յորդանան
եկեալ:

Կամէր մկրտիլ, 'ի ծառայէն իւրմէ.
չառնոյր Կարապետն զմկրտիլն 'ի յանձն:

Յորդանան լուեալ փախստական դառ-
նայր. փտակ առ փտակ պատգամսւոր լինէր:

Գեա մի՛ զարհուրիք բո արարիչն եմ
ես. եկեալ մկրտիմ և լուանամ զմեղս:

Այսօր ձայնն հայրական յերկնից իջեալ
հաճոյական, սիրեցելոյ որդւոյ վկայ. — այ յոր-
դորէ, զեա յորդորէ, զեա Յորդանան. յորդո-
րական ձայնիւ երգէր մեծ Կարապետն Յով-
հաննէս:

Գ.

ՏՆԱՌՆԸՆԴԱՌԱՅԻ:

Քրիստոս փառաց թաղաւոր այսօր
եկեալ յընծայումն.

Վատարելով նա զօրէնս քառասնօրեայ
զալստեամբ:

ՇՐԱԿԱՆՆԵՐ

Դ.

ՃԱՂԿԱԶԱՐԴԻ:

Յորժամ եկն Յիսուս յերուսաղէմ ՚ի քա-
ղաքն. ընդառաջ ելին ծերքն ոստովք ձիթե-
նեօք. և զաստուածորդին փառաւորէին:

Ի յեռնէ ձիթենեաց տարածանէին ման-
կունքն զհանդերձս իւրեանց. և ոստս ՚ի ծա-
ռոց բերեալ մատուցանէին աստուածորդւոյն
սուրբ թաղաւորին:

Ոստովք և տերեւեալ ձիթենեօք երբա-
յեցւոց մանկունքն օրհնէին ուրախ լեր Ե-
րուսաղէմ քաղաք և ցնծան սիօն մայր եկե-
ղեցի:

Լ.

ՄԵԾ ՌԻՐԱԹԻ:

Ով սքանչելի և տեսիլ ահաւոր. զարարիչն երկնի և երկրի այսօր տեսաք 'ի խաչին:

Տեսեալ զտէրն 'ի խաչին խաւարեցաւ արեգակն. և վարազոյր տաճարին ցելոյր վերուստ մինչ 'ի վայր:

Անարգաբար խաչեցաւ տէրն 'ի մէջ 'ի յանօրինաց. զի լցցի գիրն որ ասէ թէ ընդ անօրէնսն համարեցաւ:

Գ.

ՄԵԾ ՇԱՐԱԹԻ:

Պարզևատուն ամենեցուն. այսօր խընդրի պարգևս 'ի պիղատոսէ. և արկողն գոյս որպէս զօթոց հաւանի պատիլ 'ի Յովսէփայ:

Է.

ՀԱՄԱՐՉՄԱՆ:

Համբարձաւ տէրն մեր յերկինս. ասելով

աշակերտացն. նստարձօք 'ի քաղաքիդ յերուսաղէմ. մինչև զգլենուցուք զգօրութիւն 'ի բարձանց:

Միաբանեալ սուրբ առաքեալքն միախորհ և միակրօն. միաբան նստէին 'ի սուրբ վերնատանն. և ակն ունէին գալստեան սուրբ հոգւոյն:

Յանկարծակի եհաս 'ի նմանութիւն լուսոյ փայլման. և եկեալ բնակեցաւ 'ի սուրբ առաքեալն. մինչդեռ նստէին 'ի սուրբ վերնատունն:

Ը.

ՀՈԳԵԳԱՍՏԵԱՆ:

Առաքելոյ աղանուոյ իջանելով մեծաձայն հնչմամբ 'ի բարձանց 'ի նմանութիւն լուսոյ փայլման հրազինեաց անկիզելի զաշակերտան. մինչդեռ նստէին 'ի սուրբ վերնատանն:

Թ.

Ս. ԽԱԶԻ ՎԵՐԱՑՄԱՆ:

Ապաւինեցաք 'ի խաչ քո արարիչ յա-

հ.

Մեծ ՈՒՐԱՍԹԻ:

Ով սքանչելի և տեսիլ ահաւոր, զարարիչն երկնի և երկրի այսօր տեսաք 'ի խաչին:

Տեսեալ զտէրն 'ի խաչին խաւարեցաւ արեգակն, և վարագոյր տաճարին ցելոյր վերուստ մինչ 'ի վայր:

Անարգարար խաչեցաւ տէրն 'ի մէջ 'ի յանօրինաց, զի լցցի գիրն որ ասէ թէ ընդ անօրէնսն համարեցաւ:

զ.

Մեծ ՇԱՐԱԹԻ:

Պարգևատուն ամենեցուն, այսօր խրնդրի պարգևս 'ի պիղատոսէ, և արկողն զլոյս որպէս զօթոց հաւանի պատիլ 'ի Յովսէփայ:

է.

ՀԱՄԱՐԸՄԱՆ:

Համբարձաւ տէրն մեր յերկինս, ասելով

աշակերտացն. նստարուք 'ի քաղաքիդ յերուսաղէմ: մինչև զզենուցուք զզօրութիւն 'ի բարձանց:

Միաբանեալ սուրբ առաքեալքն միախորհչ և միակրօն. միաբան նստէին 'ի սուրբ վերնատանն. և ակն ունէին զալատեան սուրբ հոգւոյն:

Յանկարծակի եհաս 'ի նմանութիւն լուսոյ փայլման. և եկեալ բնակեցաւ 'ի սուրբ առաքեալսն. մինչդեռ նստէին 'ի սուրբ վերնատունն:

Ը.

ՀՈԳԵԳԱԼՍՏԵԱՆ:

Առաքելոյ աղանուոյ իջանելով մեծաձայն հնչմամբ 'ի բարձանց 'ի նմանութիւն լուսոյ փայլման հրազինեաց անկիզբի զաշակերտան. մինչդեռ նստէին 'ի սուրբ վերնատանն:

Թ.

Ս. ԽԱԶԻ ՎԵՐԱՑՄԱՆ:

Ապաւինեցաք 'ի խաչ քո արարիչ յա-

ւիտենից. որ ետուր մեզ պահապան յաղթող
ընդդէմ թշնամոյն. աղաչեմք սովաւ փրկիչ
պահպանեան զանձինս մեր:

ժ.

Ս. ԹԱՐԳՄԱՆՉԱՑ:

Որ զգլխաւթիւն քո զերկնային և զհո-
գևոր զիմաստութիւն, առատապէս ծառա-
լեցեր յեկեղեցիս հայաստանեայց 'ի ձեռն
սրբոց թարգմանչացն. աղաչանօք սորա ո-
ղորմեան մեզ աստուած:

ժա.

Ս. ՍԱՆԴՈՒՆՍ ԿՈՒՍԻ:

Քև պարծի այսօր սուրբ եկեղեցի. ով
վկայուհի սուրբ Սանդուխտ. որ զհայրականն
քո թողեր զպաշտօն. վասն Քրիստոսի հեղեր
զարին քո սուրբ:

Աշակերտեցար առաքելոյն Թաղէոսի. և
'ի հաւատս ճշմարիտս հաստատեցար. ոչ
խառնակելով ընդ հեթանոսական պաշտօնն.
արժանի եղեր վերանալ առ հայր:

ժր.

Ս. ՄԱՀԱԿ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ:

Որ յարմատոց հարցն սրբոց մեզ գաւա-
զան բղխեցեր զիսահակ սուրբ հայրապետ
հովուել զհօտ քո Քրիստոս:

Որ զխաւարն անգիտութեան հայաստա-
նեայցս լուծեր. զիմաստութեան ծաղեալ
զոյս սովաւ որդւոց թորդոմայ:

Որ զհանդերձեալ խորհուրդ քո տէր
տեպեամբ սրբոյն ծանուցեր. յիշատակի սո-
րա ընկալ զտօնողացս աղաչանս:

ժգ.

Ս. ՂԵՒՈՆԴԵԱՆՑ ԲԱՀԱՆԱՅԻՑ:

Որք եկեալ հասեալք լինէին, սևազունդ
զօրն պարսից. զի յափշտակեցեն գառաջ-
նորդան հայաստանեայց զսուրբ Ղևոնդեանն:

Որք չուեալ զնացեալք լինէին, ի պալատն
անօրէն թաղաւորին. զի վկայեցեն ճըշ-
մարիտ սուրբ երրորդութեան, սուրբ Ղևոն-
դեանքն:

Լուսաւորիչն ամենեցուն Ղևոնդիէ սուրբ վարդապետն, խոհական մեծ խորհրդով խրատեալ լցոյց զաշակերտեալն. ծաւալեալ զլոյս գիտութեան յոգիս արանց կատարելոց. կամաւոր յօժարութեամբ կատարեցան սիրով փրկչին:

ՅԴ.

Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՒՈՐԶԻ:

Հայաստանեայց հայր հաւատոյ հեղինակ ընտրեալ. ճգնողական վարուք տէր Գրիգորիոս. ի կոճեղս ոլորեալ հոսեալ յարենէ սրունք սրբասնեալ մարմնոյդ. հաստատելով զմեզ ի վէճ հաւատոյ:

Պարակից հոգեղինաց երկնային զօրացն սրբափայլ զգեստիւք տէր Գրիգորիոս. ի խոր վիրապին իջեր իտղմին ի մէջ դառնաշունչ օձիցն. զի փրկեսցես զմեզ ի չար վիշապէն:

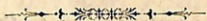
Տանն Աստուծոյ տեսանող բարի. արժանացեալ շնորհիւ տէր Գրիգորիոս. կործանիչ բազնեաց քակտիչ մեհենեաց զօրու-

Թեամբ խաչին. քահանայապետ ընտրեալ
Աստուածային յայսնուԹեամբն:

ժն.

ՇՈՂԱԿԱԹԻ Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ:

Ուրախ լեր սուրբ եկեղեցի. քանզի
Քրիստոս արքայն երկնից այսօր ստակեաց
դքեզ խաչին իւրով. և զարդարեաց զամուրս
քո սքանչելի փառօք իւրովք:

ՄԱՍՆ Բ.

Տ Օ Ն Ե Ր

ժգ.

Ք Ր Ի Ս Տ Ո Ս Ի Պ Ա Յ Ծ Ա Ռ Ա Կ Ե Ր Պ Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ը
Վ Ա Ր Կ Ա Վ Ա Ռ

(Մատթ. ԺԷ. 1—8).

1. Մի անգամ Յիսուս իւր Պետրոս, Յակովբոս և Յովհաննէս առաքեալներին տարաւ Թափօր լեառը և սկսաւ աղօթք անել այնտեղ. աղօթելու ժամանակ Յիսուսի երեսը փայլեցաւ արեգակի պէս և շորերը սպիտակացան ինչպէս ձիւն: Երկու մարդ սկսան խօսել Յիսուսի հետ. դոքա Մովսէս և Եղիա մարգարէներն էին:

Աշակերտները երբ Աստուածային այդ փառքը տեսան՝ հիացան և Պետրոսը ասաց Յիսուսին. «Տէր, լաւ կը լինի որ այստեղ մնանք, երեք վրան (տաղաւար) շինենք, մէկը Քեզ, մէկը Մովսիսի և մէկն էլ Եղիայի համար». նա չը գիտէր, թէ ինչ էր խօսում, որովհետև վախեցած էին:

Այդ միջոցին մի լուսաւոր ամպ իջաւ և ծածկեց նոցա: Երկնքից ձայն եկաւ թէ Վա է իմ սիրելի Որդին, Որին հաւանեցի, Գորան լսեցէք: Աշակերտները ահից

Թափուեցան դետին: Իսկ Յիսուս մօտեցաւ նոցա՝ քաշալերեց և ոտքի կանգնեցրեց. երբ նոքա վերկացան՝ Յիսուսին իւր առաջուայ կերպարանքովը տեսան:

2. Վարդավառի տօնը Հայերը քրիստոնէութիւնից

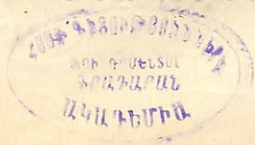
առաջ կատարում էին Նաւասարդ ամսի սկզբում, Հռովմայեցւոց Օգոստոսի 11-ին, որ է մեր տարեգլուխը կամ Նոր տարին, և ամեն տարեդարձին, որպէս Նոյի՝ ջրհեղեղից ազատուելու լիշատակ տօն էին կատարում, աղօթք մատուցանելով ճշմարիտ Աստծուն և Աստուածաշատութեան տեղը զարդարում էին վարդերով, որից այդ տօնը ստացաւ Վարդավառ անունը. այդ տօնին միմեանց վերայ ջուր էին ցանում իբրև լիշատակ ջրհեղեղի և թռչնում էին աղաւնիներ, Նոյի աղաւնի թռչնելուն լիշատակ:

Երբ Հայաստանում կռապաշտութիւնը տարածուեցաւ, Նաւասարդի տօնի հանդէսը մատուցանում էին Աստղիկ և Անահիտ կուռքերին և Վահեվանեան մեհեանին, որ գտնվում էր Արտաշատում և Տարօն գաւառում: Իսկ յետոյ Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչը այդ հեթանոսական տօնի փոխանակ կարգեց Քրիստոսի պայծառակերպութեան տօնը և ջուր ցանելու, աղաւնի թռչնելու ու վարդ փռելու սովորութիւնը մնաց մինչև այսօր:

Քրիստոսի պայծառակերպութեան տօնին եկեղեցում աւուում է այս ժամամուտը.

Երեւի Տէրդ այսօր աշակերտացո՞ւ ՚ի Թափօրսկան լերինն, եւ աշակերտացրո՞ւ զարհուրեալք աղաղակէին ասելով, արացուք երիս տաղաւարս՝ մի Տեանդ, եւ մի Մովսիսի եւ մի Եղիայի: Արդ՝ եւ մեր քանաւոր հօտքս երգեմք ընդ քո ճշմարիտ վկայիցդ. առաքեա առ մեզ զոյս քո շնորհացդ ՚ի քո միսանգամ՝ զարտեանդ եւ կեցո՞ւ:

A II
3063

ժէ.

ՎԵՐԱՓՈՒՈՒՄՆ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ.

Յիսուս Քրիստոս երբ Խաչի վերայ էր՝ իւր մօրը յանձնեց իւր սիրելի աշակերտ Յովհաննէս աւետարանչին, որի մօտ սուրբ կոյս Մարիամը կացաւ մօտ տասն և չորս տարի և երբ տեսաւ, որ իւր մահը մօտեցել է՝ առաքեալներին և հաւատացեալներին օրհնեց և աւանդեց հոգին: Առաքեալները վերցրին Աստուածամօր մարմինը և մեծ հանդիսով տարան թաղեցին Գեթսեմանի գիւղումը:

Ս. Բարդուղիմէոս առաքեալը ներկայ չէր թաղմանը. երբ եկաւ՝ տեսաւ որ Ս. Կոյսը այլ ևս կենդանի չէ, խիստ փափազեցաւ տեսնել նորա մարմինը. այդ պատճառով առաքեալների հետ գնաց Գեթսեմանի և երբ բացին տապանը՝ ս. Կուսի մարմինը չը գտան նորա մէջ և հաւատացին, որ ս. մարմինը հրեշտակների օրհներգութեամբ համբարձել—վերափոխուել էր երկինքը իւր Միածին Որդու մօտ:

Բարդուղիմէոսը սաստիկ տխրեցաւ, որ ս. Կուսին ոչ կենդանի կարողացաւ տեսնել, և ոչ գոնէ նորա սուրբ մարմինը տեսաւ տապանի մէջ: Առաքեալները տեսնելով նորա այս տխրութիւնը՝ ընծայեցին նորան ս. Կուսի պատկերը, որ Յովհաննէս Աւետարանիչը նկարել էր կիպարիս փայտի վերայ և սուրբ Աստուածածինը իւր սուրբ երեսի վերայ գնելով խնդրել էր Աստուծոյ նորանով բժըշ-

կութեան շնորհ այն միջոցին խիստ տարածուած բողոտութեան ցաւին:

Բարգուղիմէոսը չափազանց ուրախանալով՝ առաւ ս. պատկերը, շտապեց Հայաստան և Տիգրիս գետի ափին Կանգուար բերդի մօտ մի տաճար շինեց սուրբ Աստուածածնի անունով, ուր պահեց տիրամօր պատկերը. այնտեղ հաւաքեց կոյսեր, որոնց վերայ մայրապետ կարգեց Մարիամ անունով մէկին, իւր աշակերտներէից մէկին էլ նոցա համար քահանայ ձեռնադրեց և այդ տեղը անուանեց Հոգեաց վանք:

Ս. Աստուածածնի վերափոխման տօնը Հայոց եկեղեցին կատարում է ամառը, Օգոստոս ամսին. այդ օրը եկեղեցում ս. Պատարագից յետոյ խաղողի օրհնութիւն է լինում:

ժը.

Ս. ԹԱԴԵՈՍ ԵՒ ԲԱՐԴՈՒԼԻՄԵՈՍ.

1. Հայոց Ա. Բ. գ. ար թագաւորը լսեց, թէ Երուսաղէմի մէջ քարոզում է մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսը և բժշկում է բորոտներ, կաղեր, կոլրեր և ամեն տեսակ հիւանդներ: Եւ որովհետեւ ինքն էլ հիւանդ էր՝ դեսպանների ձեռքով մի նամակ ուղարկեց Փրկչին, որի մէջ գրում էր թէ՛ լսել եմ որ Դու առանց դեղի բժշկում ես տեսակ տեսակ հիւանդներ և յարութիւն ես տալիս մե-

ուելներին. ուրեմն կամ Աստուած ես Ռու և կամ Աստուծոյ Որդի. ուստի խնդրում եմ զաս ինձ մօտ և բժշկես իմ հիւանդութիւնը. այլ և լսել եմ, թէ Հրեաները ուզում են քեզ չարչարել. ես մի փոքրիկ քաղաք ունիմ, որ երկուսիս էլ բաւական է:

Աբգարը զեսպանների հետ զրեց և մի նկարիչ և պատուիրեց նորան, որ եթէ Յիսուս չը համաձայնի զալ, նկարէ նորա պատկերը և բերէ:

Դեսպանները հասան Երուսաղէմ այն օրը, երբ Յիսուս փառքով Երուսաղէմ էր մտնում. նոքա առաքեալների ձեռքով Աբգարի նամակը տուին Փրկչին: Յիսուս յանձնեց Թովմաս առաքեալին պատասխան գրել Աբգարին, որ ինքը Իւր համբարձումից լետոյ կուղարկի Իւր աշակերտներից մէկին, որ կը բժշկէ Աբգարի հիւանդութիւնը:

Երբ Աբգարի ուղարկած նկարիչը տեսաւ, որ Յիսուս չի համաձայնում զնալ, սկսեց նկարել Փրկչի պատկերը, բայց չը կարողացաւ. Յիսուս կանչեց նորան Իւր մօտ, պահանջեց մի մաքուր կտաւ և զնելով Իւր զէմքի վերայ՝ դրոշմեց նորա վերայ Իւր Աստուածային պատկերը և զեսպանների ձեռքով ուղարկեց Աբգարին: Այս պատկերը կոչվում է Պատասխանի Քրիստոսի:

Քրիստոսի համբարձումից լետոյ Հայաստան եկաւ Թագէոս առաքեալը, որ Նորա եօթանասուն և երկու աշակերտներից մէկն էր, և բերեց իւր հետ Փրկչի կողմուխ Պեղարդը, որ այժմ գտնվում է սուրբ Էջմիածնայ տաճարում: Նա եկաւ Եդեսիա քաղաքը, բժշկեց Աբգար թագաւորին, մկրտեց նորա բոլոր տունը և Եդեսիայի բնակիչներին, քանդեց բոլոր կռատունները և

ամեն տեղ կանգնեցրեց Քրիստոսի սուրբ Խաչը. եկեղեցիներ շինեց, քահանաներ կարգեց և իւր տեղ ձեռնադրելով թագաւորի խոյր (թագ) շինող Սգդէին եպիսկոպոս՝ զնաց Հայաստանի ուրիշ կողմերը աւետարանը քարոզելու:

Աբգարի հրամանով զնաց նորա քրոջ որդի Սանատրուկ իշխանի մօտ, քարոզեց այնտեղ և Սանատրուկին իւր Սանդուխտ աղջկայ հետ գարձբեց քրիստոնեայ. այնտեղից էլ զնաց Հայաստանի ուրիշ կողմերը և քարոզում էր. բայց վերջը Սանատրուկը ուրանալով քրիստոնէութիւնը՝ նահատակեց Թագէոս առաքեալին և նորա հետ իւր աղջիկ Սանդուխտ կոյսին:

2. Թագէս առաքեալից յետոյ Քրիստոսից 65 տարի յետոյ Հայաստան եկաւ ս. Բարդուղիմէոս առաքեալը, որ իւր հետ բերելով ս. կոյս Մարիամի պատկերը՝ Տիգրիս գետի ափին մի փոքրիկ եկեղեցի շինեց սուրբ Աստուածածին անունով և պատկերը դրաւ այնտեղ: Նա Հայաստանում քարոզեց, շատերին քրիստոնեայ դարձրեց և երկու տարի շարունակ Հայաստանում քարոզելուց յետոյ՝ նահատակուեցաւ Սանատրուկից:

Ս. Թագէս և Բարդուղիմէոս առաքեալները կոչվում են Հայաստանի առաջին Լուսաւորիչներ, որովհետեւ Հայաստանում առաջին անգամ նոքա տարածեցին քրիստոնէութիւնը. իսկ Հայոց եկեղեցին կոչվում է առաջին քրիստոնէական եկեղեցի, որովհետեւ ամեն ազգերից առաջ ընդունեց քրիստոնէութիւնը և ունի շարունակ առաքելական յաջորդութիւն սկսած ս. Թագէս և Բարդուղիմէոսից:

Մեր եկեղեցին Հանդիսաւոր կերպով տօնում է այդ երկու Լուսաւորիչների տօնը ամեն տարի:

ԺԹ.

Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՒՈՐԻՉ.

1. Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչը Անակնախարարի որդին էր. նա ծնուեցաւ 257 թուին Վաղարշապատ քաղաքում:

Պարսից Արտաշիր թագաւորը մի քանի անգամ յագթուած լինելով մեր Խոսրով թագաւորից՝ աշխատում էր միջոցներ գտնել ազատուելու նորանից. և ահա գտնուեցաւ Անակ անունով մէկ նախարար, որ յանձն առաւ խարդախ միջոցներով զլուխ բերելու Արտաշիր ցանկութիւնը. նա առնելով իւր ընտանիքը Պարսկաստանից ինչպէս փախստական եկաւ Հայաստան և ապաւինեց Խոսրովի պաշտպանութեան: Երեք տարի նա վայելում էր Խոսրովի սէրը:

Մի անգամ արքունի որսի ժամանակ յարմար համարելով Անակը սպանեց թագաւորին և փախչելիս խեղդուեցաւ Երասխ գետի մէջ: Խոսրովը վերջին շնչին պատուիրեց Անակի ընտանիքը ջնջել, որոնցից ազատուեցան երկու որդիք—Սուրէն և Գրիգոր, առաջինին փախցրին Պարսկաստան, իսկ փոքր որդուն նորա գալեակ Սօֆիան տարաւ Կեսարիա, որ այժմ կոչվում է Ղայսերի քաղաք և գտնվում է Տաճկաստանում. և որովհետեւ ինքը Սօֆիան քրիստոնեայ էր, այնտեղ մկրտեց նորան և անունը դրեց Գրիգոր: Սա Կեսարիայում ստացաւ քրիստոնէական կրթութիւն. ամուսնացաւ Մարիամ անունով մի

աղջկայ հետ և ունեցաւ երկու որդի՝ Վրդանէս և Արիստակէս:

Երեք տարուց յետոյ Մարիամը իւր փոքր որդու հետ մտաւ կուսանոց, իսկ Գրիգորը Վրդանէսին յանձնելով դայեկին՝ ինքը գնաց Հռովմ, որ Խոսրովի որդի Տրդատի մօտ ծառայութեամբ քաւէ իւր հօր մեղքը:

Մի քանի տարուց յետոյ Տրդատը իւր քաջութիւնների համար թագաւորական թագ ստանալով՝ լետ դարձաւ Հայաստան հայրական աթոռը ժառանգելու: Նանապարհին երբ հասան Եկեղեաց գաւառի Երիզայ գիւղը՝ Տրդատը շնորհակալութեան զոհ բերեց Անահիտ կուռքին և Գրիգորին էլ հրամայեց, որ ծաղկեայ պսակ դնէ նորա արձանին. իսկ Գրիգորը, որ մինչև այդ ժամանակ ծածուկ էր պահել իւր քրիստոնեայ լինելը, այժմ յայտնելով բացարձակ հրաժարուեցաւ թագաւորի հրամանը կատարելուց: Այդ պատճառով թագաւորը հրամայեց տասներկու տեսակ խիստ չարչարանքներ տալ նորան, և այդ բոլորը համբերութեամբ տարաւ Գրիգորը: Իսկ երբ իմացաւ Տրդատը, թէ Գրիգորը իւր հօր սպանող Անակի որդին է՝ հրամայեց ձգել Արտաշատ քաղաքի գուբը (Խորվիրապ), ուր ձգում էին մահապարտներին: Այդ գուբի մէջ Գրիգորը մնաց մօտ 15 տարի, ըստ աւանդութեան, կերակրուելով մի պառաւ կնոջ ձեռքով:

2. 301 Թուին Հռովմից փախան Հայաստան Հռիփսիմեան կոյսերը, որոնց Տրդատը նահատակել տուեց, գորա համար իւր չարագործութեան պատիժը ստացաւ:

խիղճը սկսաւ տանջել նորան և ընկաւ թափառելու ան-
մարդաբնակ տեղերը, ուր խոզերն էին ապրում:

Տրդատի քոյր Խոսրովիգիտին քանիցս կրկնուած

երազում լալտնուեցաւ, թէ Գրիգորը կենդանի է Խո-
րվիրայի մէջ և թէ միայն նա կարող է բժշկել Տրդա-
տին և ժողովրդին: Իսկոյն Օտայ անուհով նախարարին
ուղարկեցին Խորվիրայ և գրից Հանեցին ս. Գրիգորին,

որ եկաւ Վաղարշապատ, ս. Կոյսերի մարմինները թաղեց և իւր 65 օրուայ քարոզութեան ընթացքում հետզհետէ բժշկեց Տրդատին և բոլոր ժողովրդին:

Յետոյ Տրդատը հաւաքելով բոլոր մեծամեծներին և ժողովրդեան՝ ընդհանուր խորհրդով ընտրեցին ս. Գրիգորին Հայաստանի հովիւ և ուղարկեցին Կեսարիա ս. Թագէտոսի յաջորդ Ղևոնդիոս պատրիարքի մօտ, որից ձեռնադրուեցաւ Հայրապետ ամենայն հայոց, Փրկչի 302 թուին: Ղևոնդիոս պատրիարքը ընծայեց նորան Յովհաննէս Կարապետի և Աթանազիոնէ եպիսկոպոսի մասունքները. երբ ս. Գրիգորը հասաւ Մուշ քաղաքը՝ այնտեղ մի եկեղեցի շինեց և Յովհաննէս Կարապետի մասունքի մի մասը դրեց այնտեղ, որ ասուեցաւ Մուրբ Կարապետի վանք:

Ս. Գրիգորը Կեսարիայից լետ դառնալիս ճանապարհին կուռքերի արձանները քանդեց, շատերին մկրտեց և քահանայք ու եպիսկոպոս ձեռնադրելով՝ յանձնեց նոցա խնամքին հաւատացեալ ժողովուրդը: Երբ հասաւ Վաղարշակերտ քաղաքը՝ ընդառաջել էր թագաւորը իւր պալատականներով, զօրքերով և ժողովրդով, որոնց Եփրատ գետի մէջ մկրտեց, փոխելով Տրդատի անունը Յովհաննէս: Իսկ երբ Վաղարշապատ հասաւ՝ Տրդատի օգնութեամբ շինեց ս. Էջմիածնայ տաճարը, Հռիփսիմեանց և Գայիանեանց մատուռները, ձեռնադրեց քահանաներ և եպիսկոպոսներ, բաց արաւ ուսումնարաններ, տօներ սահմանեց և Տրդատի օգնութեամբ քրիստոնէութիւնը ծաղկեց ամեն տեղ:

Եւ այսպէս քրիստոնէական կրօնը Հայաստանում տարածելուց յետոյ՝ սուրբ Գրիգորը 321 թուին առանձ-

նացաւ Մանիայ այլըր, ուր և վախճանեցաւ, որի մարմինը Հովհենները գտնելով թաղեցին այնտեղ: Երկար ժամանակ նորա մարմինը մնալով այնտեղ՝ վերջը Գառնիկ անուանով մի ճգնաւոր գտաւ և թաղեց Թորգանում, իսկ վերջը տարուեցաւ Վաղարշապատ և ամփոփուեցաւ յանուն ս. Գրիգորի կառուցած (Զուարթնոց) եկեղեցում:

Ս. Գրիգորը կոչվում է Հայաստանի երկրորդ Լուսաւորիչ, որովհետեւ ս. Թադէոս և Բարդուղիմէոս նախկին Լուսաւորիչներից յետոյ սա նորոգեց քրիստոնէութիւնը Հայաստանում:

Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի տօնը Երեք անգամ ենք կատարում տարին:

ա. Մեծի պահոց Հինգերորդ շաբաթ օրը կատարում ենք չարչարանքի և Խորվիրապը մտնելու տօնը:

բ. Հոգեզալստից յետոյ երկրորդ շաբաթ օրը տօնում ենք Խորվիրապից դուրս գալը:

գ. Երկու շաբաթ անց այդ տօնից տօնում ենք նորա սուրբ նշխարները գտնելու տօնը:

Ի.

ՀՈՒՓՍԻՄԵԱՆ ԵՒ ԳԱՅԻՍՆԵԱՆ ՍՈՒՐԲ ԿՈՅՍԵՐ

Սուրբ Հուփսիմէ կոյսը, որ թագաւորի տանից էր, իւր ուսումը ստացաւ Հռովմի մէկ կուսանոցում Գայիանէ մալրապետի մօտ և յայտնի էր ամենքին իւր

պարկեշտութեամբ, Աստուածաշարժողութեամբ և գեղեցկութեամբ:

Հռովմայեցւոց Գիողղետիանոս կայսրը շատ հաւանեց Հռիփսիմէին և մայրապետի միջոցով առաջարկեց նորան թագուհի լինել տէրութեան՝ իւր հետ ամուսնանալով: Բայց Հռիփսիմէն կամենալով իւր ուխտին հաւատարիմ մնալ՝ մերժեց կայսեր առաջարկութիւնը. և այս կոյսերը տեսնելով, որ այնուհետև իրանց կեանքը վտանգի մէջ պէտք է լինի, Գալիսնէ մայրապետի առաջնորդութեամբ և մի քանի քահանաներով, որոնք մօտ եօթանասուն հոգի էին, գաղտնի փախան Հռովմից գէպի Երուսաղէմ. երկրպագեցին սուրբ տեղերին և ապա Հայաստանի զանազան կողմերը մանգալուց յետոյ վերջը իջևանեցին Վարազ սարի վերայ: Այնտեղից սուրբ Հռիփսիմեանք երեսուն և եօթն հոգւով գնացին Վաղարշապատ քաղաքը և բնակեցան քաղաքից դուրս գտնուած մի հնձանի մէջ, ուր հուլունք պատրաստելով ապրում էին:

Երբ որ Գիողղետիանոսը լսեց, թէ Հռիփսիմէն մայրապետի և ուրիշ շատ ընկերների հետ փախել է Հռովմից, իսկոյն խնդրակներ ուղարկեց ամեն կողմ որ գտնեն նորան. հրովարտակ գրեց մեր թագաւոր Տրդատին, որի մէջ գրում էր թէ Հռիփսիմէին կամ ինքը կին վերցնէ և կամ ուղարկէ Հռովմ իւր մօտ:

Իսկոյն Տրդատը մարդիկ ուղարկեց որոնելու այդ կոյսերին, որոնք գտնուեցան հնձանի մէջ. Տրդատը այնպէս հաւանեց Հռիփսիմէին, որ ցանկացաւ նորան Հայաստանի թագուհի դարձնել. բայց Հռիփսիմէն մերժեց Տրդատի առաջարկութիւնը, ամենևին չվախենալով

նորա սպառնալիքներից, որովհետև ուխտել էր իւր կեանքը նուիրել Աստծուն մինչև մահը: Քայիանէն էլ յորդորում էր նորան ամենևին չը փոխել իւր միտքը:

Տրդատը խիստ բարկացաւ Հռիփսիմէի և Քայիանէի այս վարմունքի վերայ և հրամայեց նահատակել նոցա՝ բոլոր ընկերների հետ: դահիճները դնացին և տեղնուտեղը ամենքին էլ կոտորեցին և թողին անթաղ, մինչև որ ս. Գրիգոր Լուսաւորչիչը Խորվիրապից դուրս եկաւ և ամփոփեց նոցա մարմինները ու նոցա վերայ շինեց մատուռներ:

Սոքա կոչուեցան Հռիփսիմեանք և Քայիանեանք իրանց գլխաւորների անունով, որոնց տօնը Հայոց եկեղեցին կատարում է ամեն տարի հանդիսով Հոգեգալստեան երկրորդ շաբաթը ս. Լուսաւորչի տօնից առաջ:

իւ.

ՏՕՆ ՍՐԲՈՅ ԷՋՄԻԱԾՆԻ.

Երբ որ սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչին Խորվիրապից հանեցին՝ Տրդատ թագաւորը, նախարարները և շատ ժողովուրդ հաւաքուեցան նորա չորս կողմը. ս. Գրիգորը վաթսուն և հինգ օր շարունակ հնձանում քարոզեց նոցա Քրիստոսի սուրբ Աւետարանը:

Նա տեսաւ մի լուսեղէն մարդ, որ իջաւ ներքև և որի հետ լոյսը վերևից իջնում էր մինչև ներքև. այն մարդը ձեռքին բռնած ունէր մի մեծ ոսկէ մուրճ-

ուռն. նա եկաւ Հասաւ մինչև յերկիր և ոսկէ ուռով
խփեց գետնին քաղաքի մէջտեղում, այնպէս որ այդ
ձայնի վերայ թնդաց անդունդքը:

Ահաւոր տեսքով մարդը, որ ոսկէ ուռով բաղխեց
երկիրը՝ Հօր Աստուծոյ Միածին որդին էր, որ իջաւ
երկնքից: Այս տեսիլքը եղաւ 302 թուին: Երբ ս. Գրի-
գորը Տրդատ թագաւորին և նախարարներին պատմեց
այդ տեսիլը՝ իսկոյն նոցա և բոլոր ժողովրդի օգնու-

թեամբ Միածնի իջած տեղը շինեց Մայր եկեղեցի,
որին անուանեց Էջ-ՄԻԱԾԻՆ:

Սուրբ Էջմիածինը նշանաւոր է նորանով, որ ս. Լուսաւորիչը այնտեղ հաստատեց ամենայն Հայերի Հայրապետական Աթոռը, այնտեղ է օրհնվում սուրբ Միւռօնը, և այնտեղ են ձեռնադրվում և օծւում Հայոց ազգի կաթողիկոսները և եպիսկոպոսները:

Սրբ պատճառով ս. Էջմիածնայ տօնը մեծ հանդիսով տօնում է Հայաստանեայց եկեղեցին: Ս. Էջմիածինը ամենայն Հայերի սիրտն է, նրա հետ են կապուած բոլոր քրիստոնեայ Հայերը, ինչ երկրումն էլ որ բնակուելու լինին, որովհետեւ մեր ս. Լուսաւորչի հիմնած առաջին եկեղեցին է և այնտեղից է տարածւում բոլոր հայերի վերայ Քրիստոսի սուրբ հաւատի լոյսը:

Ս. Էջմիածնայ տօնը կատարւում է Հոգեգալուստի երկրորդ կիւրակէին:

— — —
ԻՔ.

ՏՕՆ ՎԱՐԱԳՍՅ ՍՈՒՐԲ ԽԱՉԻ:

Երբ որ առաջին դարում Պատրոնիկէ թագուհին գտաւ Քրիստոսի սուրբ Խաչափայտը՝ Յակովբոս Տեառնեղբայրը նորանից մի կտոր տուաւ թագուհուն: Եւ

որովհետև Հռիփսիմէ կոյսը նորա ցեղիցն էր՝ այս մասունքը անցած էր նորա ձեռք: Երբ որ Հռիփսիմէն իւր ընկերներով Հռովմից փախաւ Հայաստան՝ Խաչափալտի այդ մասն էլ հետն ունէր իբրև իրան պահապան: Եւ երբ նոքա հասան Վարազ սարը՝ Հռիփսիմէն վախենալով թէ մի գուցէ այդ Խաչը ընկնի անհաւատների ձեռքը և անարգուի, թաղեց Վարազ լեռան գլխին 300 թուին, այնպէս որ տեղը ոչ ոք չէր իմանում, թէպէտ աւանդուածեմբ լալտնի էր, որ Կենաց Փալտի կտորը պահուած էր Վարազ լեռան վերայ:

Շատ տարիներ անցնելուց լետոյ այդ լեռան վերայ ճգնուում էր Թօղթիկ անունով մի մարդ. մէկ օր (653 թուին) առաւօտեան Թօղթիկը և իւր աշակերտ Յովէլը լանկարծ տեսան մի լոյս կանգնած Վարազ սարի մէկ քարի վերայ և տասերկու լուսեղէն սիւներ նորա շուրջը. լետոյ լուսեղէն նշանը վերացաւ քարից և մտաւ եկեղեցի ու կանգնեց սեղանի վերայ. նոքա մտան եկեղեցին և երկրպագեցին սուրբ Նշանին: Լուսեղէն սիւները տասներկու օր մնացին, մինչև որ հեռաւոր բնակիչները տեսան և հոգևորական ու աշխարհական մեծ բազմութիւն ժողովուեցան այնտեղ, որոնց հետ և Ներսէս Գ. Երնոզ կոչուած կաթողիկոսը և Ռշտունեաց Վարդ նախարարը:

Կաթողիկոսը ի պատիւ նոր գտնուած սուրբ Խաչի սահմանեց Վարազայ խաչի տօն կատարել հոկտեմբեր ամսին և մի շաբաթ պահել, որ կոչվում է Վանցոց պահք:

իգ.

ԵՐԵՒՈՒՄՆ ՍՈՒՐԲ ԽԱԶԻՆ.

351 Թուին Մեծ Կոստանդիանոսի որդի Կոստանդ կայսեր թագաւորութեան օրերում մի անգամ, մայիսի եօթներորդ օրը առաւօտեան, Քրիստոսի սուրբ Խաչը խաչաձև ճառագայթներով փայլեց օդի մէջ Գողգոթա սարի գլխին, այնպէս որ նորա լուսաւոր ճառագայթները արեգակի լոյսը փակելով տարածոււմ էին մինչև Զիթենեաց սարը. այս երևոյթը շարունակուեցաւ մի քանի ժամ և տեսանելի էր Երուսաղէմի բոլոր բնակիչներին: Քրիստոնէից բազմութիւնը փառք էր տալիս Աստծուն, որ այդ սքանչելիքը ցոյց տուեց անհաւատներին:

Հազարաւոր մարդիկ այս սքանչելիքը տեսնելուց լետոյ քրիստոնէութիւն ընդունեցին և մկրտուեցան Երուսաղէմի սուրբ Կիւրեղ Հայրապետի ձեռքով. սա Կոստանդ կայսեր գրեց սուրբ Խաչի հրաշալի երևումը և հրէաների ու հեթանոսների մէջ սկսաւ քարոզել և շատերին նոցանից դարձրեց քրիստոնեայ:

Մեր ս. եկեղեցին մինչև այսօր էլ տօնում է ս. Խաչի երեւումը միշտ Յինանց (Զատիկից լետոյ) Հինգերորդ կիրակէին:

իդ.

ՄԵԾ ՆԵՐՍԷՍ.

1. ՄԵԾ ՆԵՐՍԷՍ Հայրապետը սուրբ Փրիգոր Լուսաւորչի թողան թողն էր. նորա հօր անունն էր Աթանազիսն: Ներսէսը իւր ուսումը ստացել էր Կեսարիայում և ծառայում էր Հայոց արքունիքում ինչպէս սենեկապետ և զինակիր թագաւորի և իւր քաղցր բարքով սիրելի էր ամենին: Նա մի որդի ունեցաւ՝ Սահակ անունով:

Փառնելուհի կաթողիկոսի մահից լետոյ Հայոց նախարարները և մեծամեծները բազմաթիւ ժողովրդեան հետ գնացին Արշակ թագաւորի մօտ և խորհուրդ անելով՝ ընտրեցին Ներսէսին ս. Լուսաւորչի Աթողի գահակալ ՅՅԹ թուին:

Ներսէսը բարեկարգեց Հայաստան աշխարհը ամենայն կողմից: Նա Արշակ թագաւորի հաւանութեամբ ազգային ժողով գումարեց Աշտիշատ քաղաքում և վերայրեց այն ժամանակ եղած բոլոր անկարգութիւնները. նա շինեց աղքատանոցներ և հիւանդանոցներ ամեն գաւառների մէջ և ընդհանուր վերատեսուչ կարգեց նոցա վերայ իւր սարկաւազ Խազին: Ամեն զիւղերում վանքեր և իջևաններ շինեց ճանապարհորդների և հիւրերի համար. ապաստանարաններ շինեց ծերերի և կարօտեալների համար. մենաստաններ և դպրոցներ շինեց ամեն տեղ, և յունարէն ու ասորերէն լեզուներով գիտութիւնը և Աստուածապաշտութիւնը տարածուեց ամեն կողմ: Ներ-

սէսի շինած ալդպիսի բարեգործական շինութիւնների
թիւը երկու հազարից աւելի էր:

Ներսէսը արգելեց հեթանոսական սովորութիւնները,
ինչպէս օրինակ՝ մեռելների վրայ անյոյն լաց լինելը, սևեր
հագնելը և այլն:

Ներսէսը ման էր գալիս զիւղեր ու քաղաքներ և
ամեն տեղ հաւասար կերպով տարածում էր իւր խնամքը.
ամեն օր իւր հետ սեղան էր նստեցնում ոչ թէ միայն
նախարարներին ու մեծամեծներին, այլ մանաւանդ աղ-
քատներ, օտարականներ, կաղեր, կոյրեր ու հիւանդներ,
որոնց վերքերը շատ անգամ ինքն էր լուանում ու դեղ
զնում:

Թագաւորը, նախարարները և եպիսկոպոսները տես-
նելով մեծն Ներսէսի ալդպիսի երևելի գործերը՝ ժողով
կազմեցին Վաղարշապատ քաղաքում և պատուեցին նորան
Պատրիարք տիտղոսով և որոշեցին, որ Հայոց կաթո-
ղիկոսը այլ ևս Վեսարիա չը զնայ օծուելու, այլ ձեռնա-
զրուի ու օծուի իւր ազգի եպիսկոպոսներից ս. Էջմիած-
նումը, որպիսի կարգը տւում է մինչև այսօր:

2. Ներսէսը երբ լսեց, որ Թէոդոս զօրավարը զի-
մում է Հայաստանը աւերելու, զնաց՝ նորա առաջ և
նորա բարկութիւնը իջեցրեց. զնաց Վ. Պօլիս Վաղեն-
տիանոս կայսեր բարկութիւնը դադարեցրեց և Հայոց
պրտանդները ազատելով՝ մեծ պատուով լետ դարձաւ
Հայաստան:

Ներսէսը լու հասկանալով ազգի միութեան կարե-
ւորութիւնը՝ երբ տեսաւ որ Հայոց Արշակ Թագաւորի

ու նախարարների մէջ երկպառակութիւն կար՝ յորդորեց նոցա, յանդիմանեց և նախարարներին հաշտեցրեց թագաւորի հետ:

Յետոյ ներսէս երկրորդ անգամ գնաց Կ. Պոլիս Վաղէս կայսեր բարկութիւնը հանգստացնելու թագաւորի վերաբերութեամբ. և այդ ժամանակ նորանից աքսորուեցաւ մի անմարդաբնակ կղզի, որտեղից ազատուեցաւ Վաղէսի մահից յետոյ և ներկայ գտնուեցաւ Կ. Պոլիս տիեզերական ժողովին և յետ դարձաւ Հայաստան, բերելով իւր հետ Արշակ թագաւորի որդի Պապին, որ պատանդ էր այնտեղ և թագաւորեցրեց Հայոց վերայ, որպէս զի Պարսից Շապուհ թագաւորի Հայաստանին բերած թշուառութիւնները վերացնէ: Պարսիկներին հալածեց Հայաստանից. պատերազմի ժամանակ ինքը Նպատ սարի գլխին կանգնած աղօթում էր և այդպիսով յաղթուեցան պարսիկները:

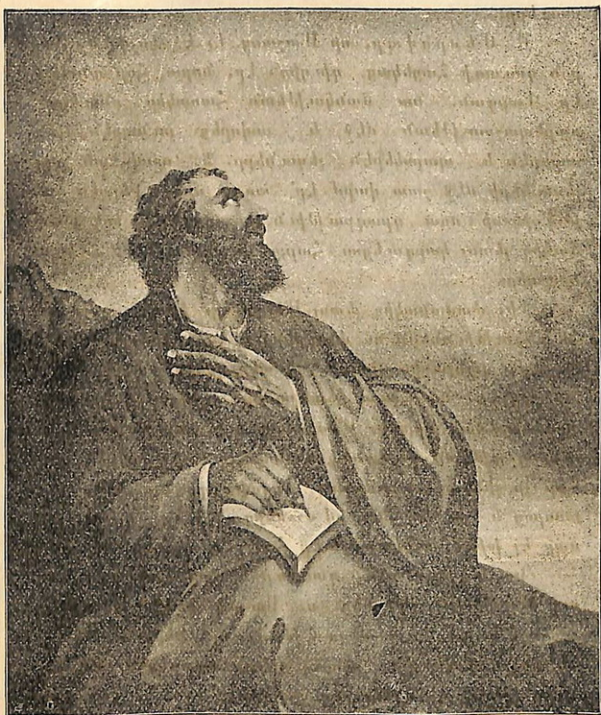
Այսքան նշանաւոր գործեր կատարելուց յետոյ ներսէսը թունաւորուեցաւ Պապ թագաւորից, որովհետեւ միշտ յանդիմանում էր նորան վատ ընթացքի պատճառով և թաղուեցաւ Թիւն ականի մայր եկեղեցու մէջ:

ԻԿ.

Ս. ՍԱՀԱԿ ԵՒ ՄԵՍՐՈՎՊ ԹԱՐԳՄԱՆԻՉՆԵՐ.

1. Քրիստոնէութիւնը Հայաստանում տարածուելուց սկսած չորս հարիւր տարի շարունակ մեր եկեղեցիներում ժամասացութիւնը լինում էր ասորերէն ու լուսնարէն լեզուներով, որովհետեւ հայերը սեսլահական տար-

ներ չունէին, որ մեր լեզուով գրէին եկեղեցական գրքերը. այդ պատճառով էլ եկեղեցու ժամերգութիւնը անբոլոր մասը սխալմի մ սպոր մի գրեցին ինչպէս

Հասկանալի էր Հայ Ժողովրդի մեծ մասին: Այս բանի

վերայ շատ էին մտածում մեր ս. Սահակ և Մեսրոպը
Հայրապետները:

Ահա թէ ո՞վքեր էին դոքա և ինչպէս գտան Հայոց
տառերը:

Ս. Մեսրոպը, որ Մաշտոց էլ է կոչվում, Տարօն գաւառի Հացեկաց գիւղիցն էր. նորա հօր անունն էր Վարդան. նա մանկութեան Հասակից սնուեցաւ բարեպաշտութեան մէջ և սովորեց յունարէն, ասորերէն և պարսկերէն լեզուները. և որովհետև այդ լեզուների մէջ շատ վարժ էր՝ առաջ մեծ ներսէս կաթութեան մօտ գրագրութիւն էր անում, իսկ նորա մահից յետոյ կարգուեցաւ Հայոց թագաւորների դիւանագալիք:

Քիչ ժամանակից յետոյ Մեսրոպը թողեց աշխարհի մեծութիւններն ու փառքերը և քաշուեցաւ Գողթն գաւառի վանքերից մէկը և այնտեղ սկսեց սուրբ կեանք անցկացնել. նա շատ հետեւողներ ունեցաւ և շատերը աշակերտեցան նորան: Մեսրոպը իւր քարոզութեան և ուսուցչութեան ժամանակ տեսնում էր, որ Հայերէն տառեր չը լինելու պատճառով ժողովուրդը չէր հասկանում ասորոց և յունաց լեզուով ժամերգութիւնը, դորա համար էլ խիստ ցանկանում էր հայերէն տառեր հնարել:

Նա թողեց Գողթն գաւառը և եկաւ Վաղարշապատ, ուր իւր միտքը յայտնեց ս. Սահակ կաթութեան և շուտով Հայոց Վռամշապուհ թագաւորի ներկայութեամբ մի ժողով կազմեցին, որտեղ երկար մտածեցին, թէ ինչ ձևով կարելի էր օգնել այդ բանին:

Վռամշապուհ թագաւորը յայտնեց դոցա, թէ Գանիէլ անունով մէկ Ասորի եպիսկոպոսի մօտ գտնվում

են հայ նշանագիրներ: Այդ պատճառով թագաւորի կարգադրութեամբ ուղարկվում է Հաբէլ քահանան Վահրիճ իշխանի հետ Դանիէլի մօտ, ուր մի տարի մնալով Հաբէլը սովորում է այդ նշանագրերը և գալով Վաղարշապատ բաց են անում ուսումնարան, հաւաքում են աշակերտներ և սկսում են սովորեցնել. բայց անյաջող. յետոյ Մեսրոպը անձամբ գնում է այնտեղ և նոյնը սովորում. վերադառնալով ուսուցանում է, բայց դարձեալ անյաջող է անցնում. այդ է լինում պատճառ, որն սկսում է ճանապարհորդել զանազան զիտնական մարդկանց մօտ տառեր գտնելու զիտաւորութեամբ: Նախ գնաց Եդեսիա Պղատոսի մօտ, որը խորհուրդ տուէց նորան դիմել Փիւնիկէ Եպիփանոսին և նորան վախճանած գտնելով՝ գնաց Սամոսատ Հռուփանոսի մօտ:

Վերջը Մեսրոպ պ մարդկային հնարագիտութիւնից յոյսը կտրած՝ դիմեց աղօթքով Աստծուն. գտաւ տառերը, գրի անցկացրեց և դիմեց Հռուփանոսին այդ տառերը ձեւակերպելու համար, որ և յաջողեցաւ 406 թուին:

Մեսրոպը շտապեց Հայաստան, ուր թագաւորի հրամանով իսկոյն Ժողովեց մանուկներ, դպրոցներ բաց արաւ և այսպիսով ուսումն ու գիտութիւնը հայերէն տառերով սկսաւ տարածուիլ Հայաստանի մէջ. թարգմանեց Աստուածաշունչ Սուրբ Գիրքը, բարեկարգեց ծիսարանը, որ նորա անունով կոչուեցաւ Մ ա շ տ ո յ :

Վրացիք և Աղուաններն էլ իմանալով այդ՝ խնդրեցին Մեսրոպին, որ իրանց համար էլ տառեր հնարէ. Մեսրոպը գնաց նոցա երկիրները և կատարեց նոցա ցանկութիւնը:

Ս. Մեսրոպացի Սահակ կաթողիկոսի մահուանից

լետոյ նստաւ կաթողիկոսական Ս.Թուռը և վեց տմսից

յետ վախճանեցաւ ու թաղուեցաւ Օշական գիւղում, որ Վաղարշապատից մէկ ժամուայ ճանապարհ հեռու է: Ս. Մեսրոպլի գերեզմանի վերայ յետոյ շինուեցաւ եկեղեցի:

2. Ս: Սահակ հայրապետը Մեծ Ներսիսի որդին էր. նա քաջ զիտէր յունաց, ասորւոց և պարսից լեզուները, առաքինի ու ազգասէր անձն էր. նա մի աղջիկ ունեցաւ Սահականոյշ անունով, որ մեծ Վարդան Մամիկոնեանի մայրն էր:

Ս. Սահակ իւր կնոջ մահից յետոյ ազգի հաւանութեամբ հայրապետական գահը բարձրացաւ. և այդ ժամանակ մեծ գործեր կատարեց. կարգ և կանոն հաստատեց, եկեղեցիները պայծառացրեց, շատ եկեղեցիներ և վանքեր նորոգեց, նորոգեց ս. Հովփսիմեանց վկայարանը: Իսկ երբ ս. Մեսրոպլ յայտնեց նորան իւր խորհուրդը հայերէն տառեր գտնելու մասին, նա ամեն կերպով օգնեց թէ տառերը գտնելու և թէ Սուրբ Գրքի թարգմանութեան, իր հայրապետական իրաւունքներով բանալով ուսումնարաններ հայաստանի ամեն կողմերը:

Եւ այսպէս նա իւր ամբողջ կեանքը նուիրելով ազգի յառաջագիմութեան ու խաղաղութեան և եկեղեցու պայծառութեան գործին՝ ծերութեան հասակում առանձնացաւ Բագրևանդ գաւառի Բլուր գիւղը, ուր 440 թուին վախճանեցաւ մօտ իննսուս տարեկան հասակում:

Ս. Սահակի և Ս. Մեսրոպլի լիշատակը մինչև այսօր

մեծ հանդիսով տօնուժ է մեր եկեղեցին տօն Սրբոց Թարգմանչաց անունով:

Իգ.

Ս. ԱՏՈՎՄԵԱՆԻ.

Պարսից Յազկերտ թագաւորը հալածում էր քրիստոնէսներին. նա մոգերի ու մոգապետների խորհրդով հրաման հանեց, որ իւր տէրութեան ամեն կողմերը քրիստոնէութիւնը ոչնչացնեն և տարածեն իրանց կրօնը — կրակապաշտութիւնը:

Այդ նպատակով հրաւիրեց ձօրայ գուռը Հայոց գօրքը, որոնց առաջնորդներն էին Ատովմ Գնունի և Մանածիհր Աշտունի նախարարները և խիստ հրամայեց նոցա, որ կրակին երկրպագութիւն տան. այլ և անողորմ տանջանքներով սկսեցին նոցա չարչարել. բայց նոքա լաւ համարեցին մեռնել Քրիստոսի անուան համար, քան թէ իրանց կրօնը թողնել. այդ պատճառով փախան Հայաստան:

Երբ որ Յազկերտը իմացաւ այդ՝ մեծ գօրք ուղարկեց նոցա ետեւից և պատուիրեց, որ եթէ լետ չը դառնան փախստականները՝ սպանեն նոցա: Ատովմ և Մանածիհր նախարարները Անձեւացեաց գաւառի լեռների մէջ ամրացել էին. Պարսից գօրքը այնտեղ նոցա վրայ հասաւ և տեղն ու տեղը նահատակեց :

Դոքա կոչուեցան Ատովմեանք, որոնց լիշատակը մեր սուրբ եկեղեցին կատարում է բուն բարեկենդանից երկու շաբաթ առաջ:

իւ.

Ս. ՂԵՒՈՆԿԵԱՆՔ ԵՒ ՎԱՐԴԱՆԱՆՔ.

1. Սուրբ Վարդան Մամիկոնեանը Սահակ Պարթևի թուռն էր: Վարդանը Յուսայ Թէոզոս կալսրից ստրատելատու թեան պատիւ ստացաւ և պարսիկներէց էլ մեծ պարգևներ ընդունեց իւր քաջութիւննե-

րի համար և իւր քաջութեամբ ու առաքինութեամբ առաջինը եղաւ հայ նախարարների մէջ:

Ս. Վարդանի ժամանակ Պարսկաստանում թագաւորում էր Յազկերտը: Սա իւր մոզերի, մոզպետների և Միհրներեսի հազարապետի խորհրդով կամեցաւ կրակապաշտութիւն տարածել իւր հպատակ բոլոր քրիստոնեաների մէջ, որոնց թւում, նաև հայերի մէջ. և այս պատճառով ամեն հնարք գործ էր դնում այդ նպատակին հասնելու համար:

Այդ ժամանակները Պարսից և Յունաց մէջ պատերազմ կար. մոզերը Յազկերտին խորհուրդ տուին, որ Հայոց իշխաններին և նախարարներին իրանց զօրքով օգնութեան հրաւիրէ և յաղթութիւնից յետոյ ստիպէ նոցա, որ արեգակին երկրպագութիւն տան: Ուստի Յազկերտը 443 թուին հրովարտակ ուղարկեց իւր հպատակ քրիստոնեաներին, այն է Հայերին, Վրացիներին, Աղուաններին և ուրիշ ազգերին, որ շտապեն օգնութիւն գալ: Եւ որպէս զի Հայերը ոչինչ չը կասկածեն՝ Վասակ նախարարին մարզպանութիւն տուեց, իսկ Վարդանին ընդհանուր սպարապետ կարգեց Հայոց աշխարհին:

Այդ պատերազմի ընթացքում Յազկերտը շարունակ մտածում էր որսալ քրիստոնեայ նախարարներին, իշխաններին և բոլոր մեծամեծներին, երբեմն սիրով, երբեմն սպառնալիքներով և երբեմն արհամարհելով քրիստոնեութիւնը և կրակապաշտութիւնը գովելով. քրիստոնեաները ՚ի հարկէ զայրանում էին նորա դէմ, բայց ոչինչ չէին կարողանում ասել: Երբ Յազկերտը Հոններին յաղթեց, հրամայեց, որ այնուհետև բռնութեամբ տարածեն կրակապաշտութիւնը և վերջ տան քրիստոնեութեան. իսկ ովքեր որ կը համարձակէին ընդդիմանալ՝ բանտարկել

և մահուան պատիժ տալ և նոցա ունեցած-չունեցածը արքունի սեպհականութիւն դարձնել:

Սակայն Յազկերտը այս միջոցներով չը կարողացաւ հասնել իւր նպատակին, որովհետև Յիսուսի անուան հաւատացողները աւելի լաւ էին համարում ամեն տեսակ պատիժներ կրել, քան թէ սուրբ Աւետարանի մի խօսքը եղծել: Յետոյ նա ուղարկեց Հայոց աշխարհը իւր հաւատարիմ ծառաներից մէկին, որի անունը Ռենշապուհ էր, որ զանազան խստութիւններով սկսաւ նեղացնել ժողովրդին, որպէս զի գուցէ այդպիսով ստիպուեն իրանց կրօնը ընդունել. սակայն այդպիսով էլ չհասաւ իւր նպատակին:

2. Երբ որ Յազկերտը տեսաւ, որ այս ամենը անելով չէ կարողանում Հայերին յաղթել, իբրև վերջին գէնք իւր չար մտադրութիւնը իրագործելու՝ հրամայեց մոգերին և մոգպետներին, որ պարսից կրօնի օրէնքները առանձին հրովարտակով յայտնեն հայերին: Այս թղթի մէջ պատուիրում էր, որ կամ պատասխանեն իւր գրածներին և կամ շուտով ներկայանան իրան:

Հայոց Յովսէփ կաթողիկոսը՝ եպիսկոպոսների և իշխանների հետ ժողով կազմելով Արտաշատ քաղաքում՝ մի առ մի հերքեց պարսից կրօնի օրէնքները, մէջը յայտնելով, որ պատրաստ են իրանց կրօնի համար ամեն տեսակ տանջանք, նեղութիւն և մահ յանձն առնել: Երբ այս պատասխանը կարգացին Յազկերտի առաջ՝ շատերը ծածուկ գովում էին հայերին և զարմանում էին նոցա համարձակութեան վերայ: Իսկ թագաւորը սաստիկ զայրացած՝

Հայոց մեծամեծներին և նախարարներին կանչեց արքունի դուռը:

Չատիկ աւագ շաբաթ օրը, 450 թուին, նոքա հասան Պարսից թագաւորի դուռը և ներկայացան թագաւորին, որ տեսնելով թէ նոքա չեն ուրանում իրանց հաւատը, շատ բարկացաւ և երեք չորս անգամ կրկնում էր ու ասում.

«Ձեզ ամենքիդ էլ, որ այստեղ էք, չարաչար կապանքներով դժուարանցանելի տեղերով կաքսորեմ Սագաստան, այնպէս որ ձեզանից շատերը ճանապարհին շողից կը մեռնեն, մնացածներն էլ կընկնեն ամուր բերդերի ու անել բանտերի մէջ. ձեր աշխարհն էլ անթիւ գօրք կուզարկեմ փղերի հետ, ձեր կանանցն ու որդւոց աքսորել կը տամ Խուժաստան, եկեղեցիները, որ վկայարան էք անուանում, կը քանդեմ, կը փյցնեմ ու կ'ոչնչացնեմ. և եթէ մէկը կընդդիմանայ՝ զազանների կոխան լինելով անողորմ կը մեռնի»:

Թագաւորը հրամայեց խիստ հսկողութեան տակ սլահել նոցա:

3. Մինչդեռ նախարարները տարակուսութեան մէջ էին՝ թագաւորի ծառաներից մէկը, որ ծածուկ քրիստոնեայ էր, խորհուրդ տուեց նոցա, որ երեսանց կատարեն թագաւորի սլատուէրը և այդպիսով թէ իրանց և թէ հայրենիքը նեղութիւններից ազատեն: Այս խորհուրդը ընդունեցին ամենքը և միաբան ձեռքերը դրին ս. Աւետարանի վրայ ու երդուեցին առ ժամանակ ուրացած ձեռնալ հայրենիքի և հաւատի փրկութեան

Համար: Թագաւորը երբ լսեց նախարարների այս վճիռը՝ շատ ուրախացաւ և մեծ պարգևներով ու բազմաթիւ զօրքերի և եօթն հարիւրի չափ մոզերի հետ յետ դարձրեց նոցա Հայաստան, պատուիրելով, որ շուտով վերջացնեն քրիստոնէութիւնը և կրակապաշտութիւնը հաստատեն:

Երբոր այս լուրը հասաւ Հայաստան, տակն ու վրայ եղաւ ամբողջ աշխարհը. Հայերը լանդիմանեցին նախարարների հաւատուրացութիւնը. այդ միջոցին բանակի մէջ եղած քահանաները դեսպան ուղարկեցին եպիսկոպոսների ժողովին և յայտնեցին ամեն բան:

Իսկոյն ամեն կողմից բազմաթիւ կամաւոր զօրքեր հաւաքուեցան վաթսուն հազարի չափ, Քրիստոսի սուրբ հաւատը պաշտպանելու համար: Ուխտեցին, որ եղբայրը եղբօր, հայրը որդուն, որդին հօրը, կինը ամուսնուն և ծառան տիրոջը չը խնայի և Աստուծոյ օրէնքը թագաւորէ ամենի սրտում: Այս ուխտը հաստատելուց յետոյ ամենքը զինուած պատրաստ էին, երբ պարսից և առ երեսու ուրացած Հայոց խումբը մոզերի հետ հասաւ Ծաղկոտն գաւառի Սնգղ գիւղաքաղաքը և այնտեղ բանակ դրին. և երբ մոզպետը ուզում էր եկեղեցու դռները քանդել՝ ժողովուրդը Ղևոնդ երէցի առաջնորդութեամբ յարձակուեցան մոզերի ու մոզպետների վերայ և ջարդ տալով փախցրին նոցա:

4. Մոզպետը տեսնելով Հայոց հաւատի հաստատութիւնը՝ համոզուեցաւ, որ անհնար է մոզութիւնը տարածել նոցա մէջ, խորհրդակցեց Վասակի հետ, որի խորհրդով և զանազան խորամանկ միջոցներով կրակապաշտութիւնը սկսաւ բուն դնել մի քանի տեղերում:

Վասակը գաղտնի մոգական կրօնն էր պաշտում, իսկ յայտնի խաբում էր Հայերին. նա Յագկերտից աւելի իւր չար խորհրդակիցներով մեծ վնաս հասցրեց Հայաստանին:

Երբ Վարդան Մամիկոնեանը տեսաւ Վասակի ուրացութիւնը՝ Ազգի մեծամեծների հետ ժողով կազմեց Շահապիվան քաղաքում, ուր բոլորն էլ միաբերան ուխտեցին հաւատարիմ մնալ Քրիստոսի հաւատին և ձեռքերը սուրբ Աւետարանի վերայ դնելով և համբուրելով Այն, որոշեցին պատերազմել հաւատի համար:

Մի քանի ժամանակից յետոյ Յագկերտը Միհրներսէհ հաղարապետին մեծ զօրքով և բազմաթիւ փղերի հետ ուղարկեց Հայաստան:

Զատիկ տօնի օրերին Հայերը լսեցին Պարսից այս պատրաստութիւնները և ամենքին սարսափը տիրեց. առանց ժամանակ կորցնելու իսկոյն բոլոր նախարարները վաթսուռն և վեց հազար զօրքերով հաւաքուեցան Արտաշատ. և որովհետեւ թշնամիները բանակ էին դրել Արտազ գաւառի Աւարայր դաշտի մէջ Տղմուտ գետի ափին, այդ պատճառով Հայոց զօրախումբն էլ բանակեցաւ այնտեղ:

Վարդանը զօրքը կարգի դնելուց յետոյ՝ խրախուսեց եւ քաջալերեց նախարարներին եւ զօրքերին. որից յետոյ պատերազմի նախընթաց երեկոյին Ղևոնդ երէցը մի ազդու ճառով զինեց ամենքին աներկիւղ պատերազմելու. այդ գիշերը նոքա, ովքեր մկրտուած չէին՝ մկրտուեցան. սեղան կազմուեցաւ, կատարուեցաւ ս. Պատարագի խորհուրդը և Հոգեգալստեան եօթներորդ օրը ամենքը հաղորդուեցան ու այդպիսով պատրաստուեցան հաւատի պատերազմին:

5. 451 թուին, յունիսի 2-ին, սկսուեցաւ պատե-
րազմը. յաղթութիւնը Հայոց կողմն էր. քաջ Վարդանը
առիւծի նման աջ ու ձախ գլորում էր պարսիկներին. բայց
յանկարծ մի քանի հարուած ստանալով նահատակուե-
ցաւ և երեկոյեան դէմ վերջացաւ պատերազմը: Հայերի
կողմից ընկան 1036 հոգի, իսկ Պարսից կողմից ընկան
3544 հոգի:

Վարդանանց քաջ նահատակների գլխաւորներն էին՝
քաջ Վարդանը, կորովի Խորէնը, արի Արտակը, զարմա-
նալի Տաճատը, իմաստուն Հմայեակը, հրաշակերտ Ներսե-
հը, մանուկ Վահանը, արդար Արսէնը, և յառաջադէմ
Գարեգինը:

Պատերազմից յետոյ հայերը ամբացան բերդերը. թէ-
պէտ պարսիկների կողմից էլի փորձեր եղան Հայերի մէջ
կրակապաշտութիւն տարածելու, բայց անօգուտ անցան.
վերջ ՚ի վերջոյ Հայերը ազատութեամբ սկսան պաշտել
իրանց կրօնը:

Վասակը իւր գործած չարութիւնների պատիժը
ստացաւ, նորան մատնեցին զանազան պատիժների և
վերջապէս բանտում որդնալից մեռաւ:

Ս ու ը բ Վ ա ղ ա ն ա ն ց տօնը Հայոց եկեղեցին
կատարում է միշտ բուն բարեկենդանի հինգշաբթի օրը:

ՄԱՍՆ Գ.

Համառօտ ծանօթութիւն սուրբ եկեղեցւոյ շինուածքի, անօթների, զգեստների ու զարդերի և եկեղեցական սուրբ զրքերի մասին:

ԻԲ.

Ա. ԵԿԵՂԵՑԻ ԿՍՄ ՏԱՃԱՐ:

Եկեղեցին է հաւատացեալների ժողովը: Տաճարը Աստծու տունն է, որտեղ հաւաքուած են հաւատացեալ քրիստոնեաները աղօթելու համար:

Տաճարը, որ նոյնպէս եկեղեցի է կոչուած, օրհնուած է և սուրբ մեռոնով օծուած եպիսկոպոսը և զարդարուած է տէրունական ու սրբերի պատկերներով: Այնտեղ կատարուած են եկեղեցու սուրբ խորհուրդները: Եկեղեցին օծուելիս նուիրուած է ի պատիւ տէրունական որ և է սօնի և կամ որ և է սուրբի:

Բ. ՏԱՃԱՐԻ ՁԵՒԸ:

Հայկական եկեղեցին (տաճարը) երկար ու քառանկիւնի ձև ունի, ըստ մեծի մասին խաչաձև, որի վերայ հաստատուած է վեղարաձև կաթուղիկէն կամ զմբէթը, իսկ սորա ծալրին Քրիստոսի սուրբ խաչը:

Եկեղեցւոյ զլխաւոր մուտքը շինուած է նորա արեւմտեան կողմը. դա նշանակուած է, որ հաւատացեալը չա-

րից հրաժարուում է և զիմում Քրիստոսին, որ յայտնուեցաւ արևելքում:

Գ. ՏԱՃԱՐԻ ՄԱՍԵՐԸ:

Տաճարը բաժանուում է երեք մասը. ա. գաւիթ, բ. իսկական տաճար կամ ատեան և գ. բեմ կամ ամբիոն:

Գաւիթը մի առանձին շինուածք է տաճարի արևմտեան պատին կից, ուր հին ժամանակ կանգնուած էին ներքի մեղքի տէր ապաշխարողները:

Ատեանը երկու մասից է. առջևը կանգնուած են սղամարդիկ, իսկ ետևը կանայք. ատենի առաջին մասում, որ կից է բեմին, կատարուում է աստուածաշաշուածիւնը: Այգտեղ է շինած նաև աւագանը, աջակողմեան որմի մէջ, հաւատացեալներին մկրտելու համար:

Բեմը մի քանի աստիճաններով բարձրացած է տաճարի արևելեան կողմը, որ վարագուրով բաժանուում է նրանից: Բեմի վերայ լինում է քարոզութիւնը և այնտեղ իրաւունք ունին բարձրանալ միայն աստիճան ունեցող հոգևորականներ:

Բեմի վերայ գտնուում է սեղանը, հաստատուած վէմ քարի վերայ, որ օծում է եպիսկոպոսը և դորա վերայ կատարուում է սուրբ պատարագի խորհուրդը:

Սեղանի ներսի կողմը հիւսիսային պատի մէջ գրտնուում է խորհուրդային սեղանը, որտեղից վերաբերուում է սուրբ խորհուրդը: Բեմը և խորհրդանոցը բաժանուում են խաչկալով որ հաստատուած է սեղանի վերայ:

Սեղանի վերայ գրուում են սուրբ Աւետարանը,

խաչը, միւռոնը, մասնատուփը և տէրունական սլատկերները:

Բեմի երկու կողմերը գտնուում են երկու խորանները կամ աւանդատոռւնները, ուր պահուում են եկեղեցւոյ սրբազան անօթներն ու զգեստները:

Իթ.

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԱՆՕԹՆԵՐ:

Եկեղեցւոյ զլխաւոր անօթները սրանք են. 1. սկիհ և մաղզմայ, 2. մասնատուփ, 3. բաժակաման, 4. բուրփառ, 5. խաչվառ, 6. քոյց և 7. տապանակ:

1. Սկիհը արծաթեայ ոսկէզօծ սրբազան բաժակ է, որի մէջ սրբագործուում է Քրիստոսի սուրբ արիւնը. իսկ Մաղզմայն արծաթեայ ոսկէզօծ բոլորակ ափսէ է, Քրիստոսի սուրբ մարմինը սրբագործելու համար: Սկիհը և մաղզմայն ծածկուում է բարակ ծածկոցով, որ կոչուում է ըօղ:

Սկիհը նշանակուում է Յիսուսի չարչարանքի բաժակը, և այն բաժակը, որից Յիսուս խորհրդական ընթրիքի ժամանակ հաղորդեց առաքեալներին: Իսկ Մաղզմայն նշանակուում է Փրկչի ծննդեան մտուրը և այն գերեզմանը, որի մէջ թաղուեցաւ նորա սուրբ մարմինը:

2. Մաւանատոռւփը արծաթեայ մի փոքրիկ տուփ է, որի մէջ պահուում է սրբագործած մասը հիւանդներին և բանտարկեալներին հաղորդելու համար:

3. Բաժակամայնը արծաթեայ աման է, որի

մէջ պատրաստուում է սուրբ խորհրդի գինին և այնտեղից է ամուսն սկսում մէջ:

4. *Բ ու ը ը վ ա ո ը ը* խունկ ծխելու աման է բոժոժներով զարդարած, որով սրբազնագործ հոգևորականները խունկ են ծխում տէրունական և սրբերի պատկերների առաջ և ժողովրդին:

Բուրվառի գործածութիւնը վերցրած է հին ուխտի եկեղեցուց:

5. *Պ ա չ վ ա ո ը ը* մի դրօշակ է, վրէն խաչելութեան պատկեր նկարած, որ եկեղեցական հանդէսների ժամանակ տանում են առաջից:

Խաչվառի գործածութիւնը եկեղեցիներում վերցրած է հետեւեալ գէպից: Երբ որ մեծ Կոստանդիանոս կայսրը փոքր զօրքով գնում էր թշնամեաց դէմ պատերազմելու՝ կէսօրի ժամանակ օդի մէջ մի լուսեղէն խաչ տեսաւ, որի վերայ գրած էր „սրանով կյաղթես“ և Յիսուսն էլ տեսիլքի մէջ երևեցաւ կայսեր ու հրամայեց ս. Խաչի նշանը նկարել տալ բոլոր դրօշների և վահանների վերայ. կայսրը կատարեց և դրանով յաղթեց թըշնամուն: Այդ օրուանից կռապաշտութիւնը ոչնչացաւ և ամեն տեղ փայլեց Քրիստոսի սուրբ Խաչը: Եկեղեցին դորա լիշատակի համար սկսաւ խաչվառի գործածութիւնը հանդէսների ժամանակ:

6. *Բ շ ո յ ը* երկայն ձողի վերայ ամրացած արծաթեայ բոլորակ ճոճանակ է բոժոժներով զարդարած, որի երկու երեսին քերովքէների պատկերներ կան նկարած կամ ձուլած: Քշոյը սարկաւազները շարժում են պատարազի ժամանակ:

Քշոցների գործածութիւնը սկսուած է առաքեալների ժամանակից և նշանակուած է Հրեշտակների Հովանաւորութիւնը սուրբ խորհրդի վերայ:

7. Տ ա ս ա ն ա կ ը արծաթեայ արկղ է մոմակալով և խաչերով զարդարած և գործ է ածուած մէջը խունկ և կնգրուկ պահելու համար:

Տապանակի գործածութիւնը հին ուխտի տապանակի նշանակութիւնը ունի:

Լ.

Քեկեղեցական զգեստներ եւ դրոշմեր:

Ա. ՔԱՀԱՆԱՅԻ ԶԳԵՍՏՆԵՐ:

Եկեղեցում ս. պատարագի ժամանակ գործ են դնում զանազան զգեստներ: Քահանայի զգեստները սոքա են.— սաղաւարտ, շապիկ, փորուրար, գօտի, բազպան, վակաս, շուրջառ:

Ս ա դ ա լ ա ր տ ը նշանակուած է Փրկչի կրած փուռ պսակն ու վարշամակը և գործ է դրուած որպէս հոգեւոր զրահ սատանայի զօրութեան հետ պատերազմելու:

Շ ա ս կ ի կ ը պէտք է լինի սպիտակ և նշանակուած է հրեշտակի սպիտակ հանդերձը, որ նստած էր Յիսուսի գերեզմանի վերայ. նոյնպէս այն հանդերձը, որ Հերովդէսը ծածկեց Յիսուսի վերայ. սպիտակ շապիկը նշան է մաքրութեան և անարատութեան:

Փորձուրարը առջևից կախ է ձգում պարանոցի վերայ և նշանակում է այն ծանր լուծը, որ քահանան առնում է իւր վերայ:

Գօտին նշան է արիութեան և հոգևորական քաջութեան քահանայական պաշտօնը կատարելու:

Բազպանն երը կոչում են թեւնոցները և նշանակում են Յիսուսի ձեռքի կապանքները և նշան են բազուկների զօրութեան թշնամու դէմ պատերազմելու:

Ղաղասը դրում է ուսերին. սորա գործածութիւնը հին ուխտի եկեղեցուց է վերցրած. վահար նշան է մոլորեալ ոչխարին, որ Յիսուս ուսի վերայ դրեց, այն է մոլորեալ մարդկութեան:

Շուրջառը երկայն և անթև վերարկու է և նշանակում է Յիսուսի անկար քղամիզը և այն ծիրանին, որ չարչարանքի օրը ձգեցին նորա վերայ:

Բ. ՍԱՐԿԱՒԱԳԻ ԵՒ ԳՊԻՐՆԵՐԻ ԶԳԵՍՏՆԵՐ.

Սարկաւազը հագնում է շապիկ և ձախ ուսին ձգում է ուրար: Կիսասարկաւազը փոխանակ ուրարի կրում է ձախ բազկին բազկուրար. իսկ դպիրները միայն շապիկ են հագնում:

Շապիկը նշան է սրբութեան և անարատութեան:

Ուրարը հրեշտակի թևերն է նշանակում, որովհետև սարկաւազը հրեշտակի պաշտօնն է կատարում: Սարկաւազի ձախ ուսին ուրար ձգելը նշանակում է, որ

նա դեռ կարողութիւն չունի Յիսուսի լուծը ամբողջապէս կրելու:

Բ ա զ կ ու ը ար ը նշանակում է թէ կիսասարկալազը դեռ ամենեւին չի կարող այդ լուծը վերցնել:

Գ. ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՍԿԱՆ ԶԳԵՍՏՆԵՐ:

Եպիսկոպոսը բացի քահանայական զգեստներից կրում է նաև.—փոխանակ սաղաւարտի՝ խոյր կամ թագ, եմփորոն, գաւազան և կոնքեռն:

Թ ա զ ը երկփեղկեան գլխարկ է. դա վերցրած է Հին ուխտի եկեղեցուց և նշանակում է Հին և նոր կտակարանների գիտութիւնը:

Ե մ ի փ ո ը ը ն ը լայն խաչազարդ ուրար է, որ եպիսկոպոսը կրում է շուրջառի վրայից կրծքի և մէջքի վերայ մինչև ոտները:

Գ ա լ ա զ ա ն ը ցոյց է տալիս իշխանական զօրութիւնը:

Կ ո ն ը ք ե ո ն գործ են ածում կաթուղիկոսները և տրւում է երբեմն արքեպիսկոպոսներին էլ. դա քառանկիւնի խաչաձև զարդ է գօտիկից կախած որպէս հովուական հոգևոր զէնք և Յիսուսի ղենջակի նշանակութիւնը ունի:

Լ ա .

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՍՈՒՐԲ ԳՐԳԵՐ:

Աստուածալաշտութիւնը և եկեղեցական սրբազան

խորհուրդները կատարելու համար գործ են դրուած հետեակ գրքերը.

1. Ս ու ը ը Ա լ ե տ ա ը ա ն, որ բովանդակուած է իւր մէջ մեր տէր Յիսուս Քրիստոսի տնօրինութիւնները: Սուրբ Աւետարանը գրեցին չորս աւետարանիչներ-Մատթէոս, Մարկոս, Աուկաս և Յովհաննէս:

2. Ժ ա մ ա գ ի ը ը ը պարունակուած է իւր մէջ հասարակաց աստուածաբաշտութեան կարգը և բաժանած է օրուայ ժամերի վերայ:

Հասարակաց աստուածաբաշտութեան ժամերը սոքա են. 1. գիշեր ժամու, 2. առաւօտեան, 3. արեւադայի, 4. երրորդ ժամու կամ առաջին ողորմեան, 5. վեցերորդ ժամու կամ երկրորդ ողորմեան, 6. իններորդ ժամու կամ երրորդ ողորմեան. 7. երեկոյեան, 8. խաղաղական, և 9. Հանգստեան կամ եկեցէն:

Աստուածաբաշտութեան կարգը կատարուած ենք օրը երկու անգամ, մինչև իններորդ ժամու վերջը՝ առաւօտը, իսկ մնացեալը երեկոյեան:

3. Խ ո ը ՚ ՚ ը ա տ ե տ ը ը պարունակուած է ս. պատարազի խորհուրդը, որ կատարուած է պատարազիչ քահանան:

4. Ծ ա ը ա կ ա ն ը բովանդակուած է այն բոլոր հոգեւոր երգերը, որ երգուած է եկեղեցում աստուածաբաշտութեան ժամանակ: Բոլոր շարականները բաժանուած են ութն ձայնի վերայ. այդ ութն ձայների եղանակները յօրինեցին մեր սուրբ Սահակ և Մեսրոպկ թարգմանիչները:

5. Մ ա շ տ ո ը ը այն գիրքն է, որի մէջ գրուած են եկեղեցական խորհուրդների և հոգեւոր ծէսերի կա-

տարելու բոլոր պաշտամունքը: Մաշտոցը կարգի դրեց և լրացրեց մեր տառերը հնարող սուրբ Մեսրոպ Մաշտոցը և նորա անունով էլ կոչուամ է Մաշտոց:

6. Ծ ա շ ո ճ ը հին և նոր կտակարանի ժողովածու է դասաւորուած ամեն օրուայ կարգով: Այդ գրուածքները կարգացուամ են եկեղեցում աստուածպաշտութեան ժամանակ: Դորա գործածութիւնը սկսուեցաւ առաքեալների ժամանակից:

7. Տ օ ն ա ց ո յ ց ը մի հրահանգ է, որ ցոյց է տալիս տօները, այլ և այդ տօներին երգուելու երգերը, շարականները, սաղմոսները, ընթերցուածները և առհասարակ ամենայն տեսակ հանգիստակատարութիւնները:

Տօնացոյցը շինեցին ս. Մեսրոպ և Սահակ Հայրապետները հինգերորդ դարում և հետզհետէ կարգի դրին մեր այլ և այլ հայրապետները:

8. Կ ա ն ո ն ա զ ի ը ը ը այն ժողովածուն է, որի մէջ գրուած են երեք տիեզերական, այն է Նիկիայի, Կոստանդնուպոլսի և Նիեսոսի ժողովների կանոնները և բացի դրանցից նաև Հայաստանեայց եկեղեցական ժողովների դրած կանոնները եկեղեցու բարեկարգութեան համար: Մեր եկեղեցին կառավարուամ է այդ կանոններով:

9. Յ ա յ ս մ ա լ ո լ ը ը ը սուրբերի կենսագրութիւնն է, գրուած նրանց նահատակութեան կամ մահուան օրերով, դրա համար էլ կոչուամ է յ ա յ ս մ ա լ ո լ ը:

Հին ժամանակներում Յայսմաւուրքը կարգացուամ էր եկեղեցիներում, իսկ այժմ միայն վանքերումն են կարգում:

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0027197

010

ЦЕНА

11
3063

6